

Els criteris del TERMCAT en els manlleus i calcs terminològics

JORDI GINEBRA (Universitat Rovira i Virgili)

CONFERÈNCIA IMPARTIDA PER JORDI GINEBRA A PROPÒSIT DE LA PRESENTACIÓ DEL PRIMER TÍTOL DE LA COL·LECCIÓ «EN PRIMER TERME», *MANLLEUS I CALCS LINGÜÍSTICS EN TERMINOLOGIA*, CRITERI ELABORAT PEL CONSELL SUPERVISOR DEL TERMCAT I COEDITAT PER EUMO EDITORIAL, EN EL MARC DELS ESPAIS TERMINOLÒGICS 2005, QUE VAN TENIR LLOC A BARCELONA EL DIA 16 DE NOVEMBRE DEL 2005 EN LA SALA AUDITORI DEL PALAU DE LA GENERALITAT.

1. Introducció

Em produeix una gran alegria presentar un treball del TERMCAT perquè em dóna l'oportunitat de dir el que ara diré, que feia temps que volia expressar públicament: en el món de la normalització lingüística a Catalunya hi ha dues coses que funcionen força bé, com socialment és desitjable. Una és el Club Super 3; l'altra, el TERMCAT.

Sigui com sigui, el TERMCAT ha fet una feina que ha contribuït a conferir modernitat i prestigi a l'idioma, perquè el treball de terminologia –i l'establiment de criteris per als manlleus i calcs n'és una mostra ben representativa– és un treball orientat al futur, orientat a dotar el país de recursos per a la comunicació científica i tècnica. I l'accés a la ciència, la tècnica i la tecnologia és en el món d'avui un dels exponents més clars de modernitat.

De fet, com sap tothom, els qui tenen el desig que el català esdevingui una llengua socialment residual s'esforcen a intentar apartar-la de la modernitat i, com a contrapartida compensatòria, a fer-ne notar el que en diuen el «valor identitari», que sovint no significa sinó que els agradaria que s'utilitzés només en els aplecs sardanistes, per a cantar «Tió, tió, caga torró» i per a quan, trescant per serres i muntanyes, una parella d'excursionistes arriba al pic del Turó de l'Home i hi deixa escrit un missatge més o menys d'aquest tenor: «La Laia i l'Oriol, que s'estimen força, també han fet el cim, i des d'aquest bell indret contempen els paisatges de la dolça Catalunya, que no morirà mai.»

En realitat, la temptació d'aquest replegament ruralista i folkloritzant també l'hem tinguda de vegades els catalans sense que ens hi ajudi ningú. El fet següent és significatiu. L'any 1932 Pompeu Fabra va sentir-se poc o molt empès a haver de justificar la inclusió de terminologia tècnica en el *Diccionari general de la llengua catalana*, i per aquesta raó va escriure aquests mots en el prefaci: «si per l'un costat ometem mots que tenen un indubtable interès per al lingüista, per l'altre consignem mots tècnics de formació greco-llatina, *mots internacionals d'un ben petit interès lexicogràfic* [subratllat meu], però que cal que s'inclouin en un diccionari normatiu» (Fabra 1932: VII). Fabra, immers en el civilisme noucentista i preocupat sobretot per construir una llengua apta per a les necessitats comunicatives d'una societat moderna, va voler allunyar-se dels qui havien caigut en la temptació de la complaença tipista i del reduccionisme ruralitzant.

2. L'opuscle *Manlleus i calcs lingüístics en terminologia: aspectes generals*

El TERMCAT, doncs, continua treballant en aquesta línia: cooperar a construir una llengua apta per a les necessitats comunicatives d'una societat moderna, que, a més, té consciència del valor i dignitat del seu idioma. En tenim una nova prova amb l'edició de l'opuscle *Manlleus i calcs lingüístics en terminologia*, que inaugura la col·lecció «En Primer Terme», coedi-

tada amb Eumo Editorial. La col·lecció «En Primer Terme» substitueix l'antiga col·lecció «Criteris Lingüístics per a la Terminologia». De fet, simplement amb el títol de la nova col·lecció ja s'ha fet un progrés: aquest petit joc lingüístic que es permet el fa més bonic i atractiu que l'antic. L'estètica també és important.

El primer treball de la col·lecció, *Manlleus i calcs lingüístics en terminologia*, és una refosa i una actualització de dos títols anteriors. El primer, publicat l'any 1990, es deia *Manlleus i calcs lingüístics en els treballs de terminologia catalana*, i el segon, publicat l'any 1992, es deia *Formació del plural dels manlleus*. Han passat quinze anys des de la publicació del primer d'aquests dos opuscles, i quinze anys, en una àrea del treball de planificació de la llengua tan dinàmica com la terminologia, són molts anys. A més, entre els anys 1990 i 2005 s'ha publicat el *Diccionari de la llengua catalana* de l'Institut d'Estudis Catalans, que va introduir certes reformes de detall en l'ortografia catalana, una circumstància que també aconsellava que es fes aquesta actualització.

L'objectiu de l'opuscle és donar a conèixer els criteris que el Consell Supervisor del TERMCAT aplica en l'estudi i tractament dels manlleus i calcs. Els dos primers capítols, de caràcter introductor, proporcionen informació general. El primer, «Conceptes», tracta de nocions generals sobre la terminologia i el manlleu, sobre la funció del manlleu en els llenguatges d'especia-

litat, sobre la reacció dels sistemes lingüístics davant els manlleus –amb les tres solucions possibles (l'ús de recursos propis, l'adaptació i l'adopció)–, i sobre les noves perspectives en el tractament del fenomen: la globalització cultural i la generalització del coneixement especialitzat, l'actual situació d'introducció massiva i ràpida de manlleus, l'eclosió de les societats multilingües i l'increment de la importància de la llengua oral.

El segon capítol, també introductori, està dedicat a reflexionar sobre la conveniència que hi hagi una certa política de control en aquesta matèria i sobre la necessitat d'impulsar el recurs a alternatives pròpies, com ara la derivació (és el cas de creacions com *programari* i *maquinari*), la composició –popular o culta–, el canvi semàntic (que, per exemple, ha fet néixer, per a designar un tipus de botes, el nom *descans*), la sintagmació (que dona lloc a unitats com *deixar fora de combat*), l'arcaisme, el dialectalisme, les denominacions populars (en alguns camps d'especialitat han estat útils, com és el cas de les denominacions *escarabat de Sant Joan*, *escarabat de maig* i *escarabat ratllat*, que eviten el manlleu de l'alemany *Maikäfer*) i a altres procediments (acronímia, siglació, abreviatura, conversió i lexicalització d'onomatopeies, com en casos del tipus *BTT*, *R+D* i *TIC*)¹.

Aquests dos primers capítols són importants perquè defineixen el que en podríem dir la posició política del TERMCAT davant els manlleus i els calcs. Una posició impulsora del recurs a les solucions pròpies i, per tant, que evidencia confiança en la pròpia llengua. I, a més, una posició oberta a la incorporació de noves paraules. I, sobretot, que propugna, abans de prendre decisions, el raonament, la reflexió, l'examen. Una posició, de fet, que és coherent amb la tradició catalana moderna. Des dels orígens de la batalla per l'estàndard català modern –des de la Renaixença– es detecta una posició –generalment compartida, malgrat els desacords de detall, entre escriptors, lingüistes i intel·lectuals amb inquietud per la dignitat de la llengua– que és alhora una posició d'obertura davant el manlleu i de preocupació per

potenciar els recursos propis de l'idioma. Així, en els anys seixanta del segle XIX, Marià Aguiló i Antoni de Bofarull discutien si calia recórrer al manlleu o a l'arcaisme per a dignificar la llengua literària, i, en la segona dècada del segle XX, Gabriel Alomar, Antoni Rovira i Virgili i Pompeu Fabra debaten públicament com calia adaptar gràficament mots com *tramvia* o *convoy*, i fins i tot l'anglicisme *lunch*, llavors de moda en el periodisme català. I els organitzadors del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, l'any 1906, no es van posar cap pedra al fetge quan van decidir imprimir unes targetes convidant tothom, l'últim dia del Congrés, a una *garden-party*.

Els punts bàsics d'aquesta posició són, així, la confiança en les pròpies possibilitats, d'una banda, i l'aperturisme, de l'altra. De fet, l'estructura fonètica de la llengua afavoreix aquesta posició d'aperturisme, perquè permet d'adaptar prou còmodament manlleus d'idiomes propers culturalment com l'anglès (*còctel*, *futbol*, *pàrquing*), el francès (*bitllet*, *palet*) o l'italià (*pizza*). (En alguns casos, si fem cas d'adaptacions espontànies i si se'm permet una expansió, podríem dir que el català té una facilitat sorprenent per a l'adaptació. És el cas de l'adaptació espontània que va fer el meu fill David quan, a quatre anys, va sentir el nom d'una companya de classe, que es deia *Clàudia Huidobro*, i que ell va adaptar en *Clàudia Riudoms*. O de la meua filla Marta, que anant a la neu va veure gent que baixava, rabent, fent *snowboard*. I que, quan li van dir com es deia allò, va exclamar: «Jo em vull quedar ben lluny dels de l'*Arnau boig*».)

3. L'opuscle *Manlleus i calcs lingüístics en terminologia*: els criteris

El tercer capítol de l'obra, «Criteris per al tractament dels manlleus i dels calcs», exposa, en primer lloc, els principis generals d'aquesta política a què em referia. Pel que fa al tipus de recurs, s'estableix aquest ordre de prioritats: 1) seleccionar l'alternativa catalana que respongui als procediments neològics interns; 2) adequar el manlleu al sistema lingüístic (adaptació); 3) adoptar

la forma manllevada sense modificacions (adopció). A més, s'indica que és necessari introduir el manlleu o el calc que siguin imprescindibles tenint en compte alhora el conjunt de la llengua i el llenguatge d'especialitat concret de què es tracti. Es fa saber que cal tenir respecte a les normes internacionals i a les tendències terminològiques pròpies de cada àrea d'especialitat (en relació amb el grau de tecnicitat, les llengües de més influència, etc.). I s'assenyala que cal buscar el consens dels professionals per garantir l'acceptació social i l'ús de la forma més adequada.

En segon lloc, després d'aquests principis generals, es presenten els criteris concrets referents a l'admissió i no-admissió de manlleus i calcs, articulats de la manera següent:

- 1) manlleus que es poden incorporar al sistema lingüístic,
- 2) manlleus que no s'han d'incorporar al sistema lingüístic,
- 3) calcs que es poden incorporar al sistema lingüístic, i
- 4) calcs que no s'han d'incorporar al sistema lingüístic.

Cada un d'aquests apartats està organitzat en una relació de punts breus que condensen els criteris i els exemplifiquen. Així, a tall d'exemple, alguns dels punts dedicats als manlleus que es poden incorporar al sistema lingüístic són els següents:

- a) Formes creades amb elements cultes procedents del llatí o del grec.
- b) Manlleus que han passat a ser d'ús corrent en la llengua general, ja sigui adoptats o adaptats.
- c) Manlleus que s'han integrat dins el sistema lingüístic i han donat lloc a sèries derivatives o compositives.

El quart capítol de l'opuscle està dedicat a l'exposició dels criteris sobre flexió. En el cinquè es comenten aspectes de la pronúncia i tractament tipogràfic dels manlleus. El text es completa amb un annex (molt extens) que conté les entrades terminològiques corresponents als termes normalitzats citats com a exemples al llarg de l'opuscle, per a facilitar-ne la consulta.

4. Comentaris i observacions

Els criteris que s'estableixen en aquests capítols tercer, quart i cinquè,

¹ Potser una de les poques crítiques de caràcter tècnic que caldria fer a l'opuscle, i que formulo amb intenció constructiva, és que tracta del calc amb una certa imprecisió conceptual. La definició que se'n dona (p. 12) és potser excessivament pobra, i després hauria estat convenient fer notar que el calc és una de les reaccions dels sistemes lingüístics davant dels manlleus, i que algunes de les alternatives al manlleu que es descriuen en les pàgines 24-25 són precisament –o poden ser– calcs. En qualsevol cas, cal afegir que aquests detalls no enterboleixen la claredat de l'exposició.

a parer meu, són criteris equilibrats, correctes i operatius, que s'allunyen tant del que seria un mimetisme acrític, acomplexat i provincià, d'una banda, com del que seria, de l'altra, l'essencialisme ranci, al capdavant paralitzador. I són, alhora, prou flexibles. No puc aturar-me a ponderar-los tots. Faré només tres o quatre comentaris de detall. Així, em sembla un encert haver optat, en l'àmbit de la flexió, per l'adaptació dels manlleus, fins on és possible, al sistema propi del català: *el currículum / els currículums, el corpus / els corpus*. És cert que altres llengües fan altres coses. Per exemple, l'anglès té una llarga tradició acadèmica de mantenir els plurals derivats de neutres llatins a l'estil de la llengua clàssica: *curricula, corpora, data*, etc. Però en català seguir aquesta pràctica conferiria a l'idioma un resgust artificios, i a més podria desorientar. Tinc un parent molt pròxim que, en aquesta línia de la desorientació, tot el dia va dient: «Ja he presentat el meu currícula.» Li deu semblar que un *currícula* és un *currículum* més potent, més gros o més important. Un raonament semblant caldria fer amb la tria del parell *talibà/talibans*, que ha estat de vegades criticada. Mantenir com a plural *taliban*, d'acord amb la llengua d'origen, difícilment hauria evitat que també es fes servir *talibans*. I proposar un singular *taliban* no seria al capdavant menys arbitrari que l'actual proposta de *talibà* (en el benentès que, per al singular, la forma *tàlib*, que potser seria la més fidel a l'original, queda descartada per impossibilitat d'implantació).

També em sembla pràctic i adequat, en el terreny de la representació tipogràfica, aconsellar l'ús de la rodona per a tots els manlleus normalitzats, tant si són adaptats com simplement adoptats. (Tot i que aquí encara veig que, en la redacció de l'opuscle, hi ha pesat una mica massa –i no calia– el respecte per les formalitats establertes pels preceptistes, almenys per la «lletre» dels preceptes, i això ha impedit formular el consell amb més nitidesa.) En rigor, podríem afirmar que, d'alguna manera, adoptar un manlleu –en la mesura que l'adopció és deliberada i esdevé estable– és ja una manera d'adaptar-lo. És per això que, efectivament, no tindria gaire sentit escriure en cursiva mots com *pizza*, *whisky* o *striptease*. Fent un símil ad-

ministratiu, es podria dir que els manlleus normalitzats són termes que ja tenen passaport català, i que tots els termes amb passaport català, amb independència del seu aspecte, han d'anar en rodona.

L'opció preferencial per l'alternativa neològica pròpia penso que és altament pertinent. A alguns els pot semblar ultrapurista i impossible d'implantar, per exemple, el terme *coixí de seguretat* per a referir-se, en l'àmbit de la seguretat dels automòbils, al sac que s'infla automàticament quan es pro-

dueix un impacte fort. Però el terme està format correctament i és transparent, i potser seria precipitat renunciar d'entrada a aquesta possibilitat. És important, en el treball relatiu als manlleus i calcs terminològics, evitar un cert sentiment de desànim estructural. De vegades ens fixem en grups o persones que no mostren cap sensibilitat davant la possibilitat de normalitzar la terminologia de la seva especialitat o dedicació professional; tanmateix, també hem de tenir en compte que aquests grups o persones habitualment tampoc no mostren cap sensibilitat lingüística davant la possibilitat d'usar, en general, una llengua correcta i digna (i això no impedeix pas que els assessors lingüístics continuïn lluitant per la correcció dels textos amb què treballen). En canvi, les persones que es preocupen per la correcció lingüística dels

textos que produeixen també solen mostrar preocupació per usar una terminologia correcta.

A més, en molts casos els problemes no tenen res a veure amb l'encert i adequació de la proposta terminològica, sinó que són d'una altra naturalesa. La implantació dels nous termes depèn dels canals de difusió. Si cap fabricant no està disposat a fer publicitat d'automòbils en català, cap proposta terminològica en català no podrà reeixir. Però de vegades fets tan circumstancials com una determinada campanya poden fer capgirar les coses i fer sentir naturals, en molt poc temps, termes que hauríem predit que no s'implantarien.

Finalment, m'agradaria posar en relleu l'atenció que l'opuscle presta als casos de calcs mal formats d'unitats sintagmàtiques: *estat de l'art, fusteria metàl·lica*, etc. Els llenguatges d'especialitat recorren molt sovint a unitats d'aquesta mena per a la creació de terminologia. En una societat dinàmica i canviant com la que ens ha tocat de viure, el recurs a aquestes unitats és un fenomen freqüent, ja que contínuament apareixen noves necessitats denominatives i classificatòries, i la fixació d'unitats de denominació facilita la difusió dels nous conceptes. Lògicament, la possibilitat del calc inadequat en aquest àmbit és elevada, ja que sovint aquestes noves necessitats denominatives i classificatòries es resolen abans en les llengües políticament més afavorides, des d'on es difonen. Per aquest motiu és important que els responsables d'establir criteris terminològics tinguin molt present el fenomen.

5. Impugnació d'una crítica previsible

L'única crítica general que penso que podria fer-se a l'opuscle és que no dona receptes. No estableix un mecanisme infal·lible que, un cop aplicat, faci aparèixer automàticament la forma escaient del manlleu o el calc: la forma correctament envasada, amb codi de barres i data de caducitat.

Aquesta crítica potser seria lògica. Però no seria justa. Per què? Primer de tot perquè, com indica el mateix opuscle, per a decidir l'acceptabilitat d'un terme cal valorar els aspectes lingüístics, terminològics i sociolingüístics que

l'afecten, i no oblidar que el lèxic de la llengua no és d'una regularitat sistemàtica i que, per això, cada unitat manllevada d'una altra llengua ha de ser analitzada acuradament en la seva especificitat. Per a decidir quina és la forma més adequada en cada ocasió, doncs, cal tenir presents alhora tots els criteris. Dit d'una altra manera: el procés de normalització d'un manlleu és com el desenvolupament d'un partit de futbol. Els principis generals que cal seguir per a guanyar un partit de futbol són coneguts, però un partit concret només es guanya si s'apliquen adequadament en funció de les circumstàncies.

En segon lloc, perquè l'obra segueix una orientació que ha caracteritzat la trajectòria del TERMCAT durant tots aquests anys, que és la de donar eines i no (solament) solucions. Aquesta orientació segurament es fonamenta en la idea que un estàndard és un fenomen dinàmic que resulta de la cooperació de tots els sectors socials. En aquest sentit, la posició del TERMCAT no ha estat mai una posició exclusivista, ni ha fomentat la consolidació d'un petit cercle tancat d'experts, que actuessin com si els secrets de la llengua fossin un tresor tan valuós que haguessin de custodiar-se en un cofre tancat amb pany i clau (un cofre al qual només es tingués accés quan els zelosos guardians del tresor ho decidissin).

Aquestes posicions exclusivistes no han estat infreqüents en la història. En la novel·la *Crònica del alba*, l'escriptor aragonès Ramón J. Sender explica la fascinació que produïa al protagonista adolescent passar-se hores a la biblioteca de l'escola de religiosos on estudiava. Allí remenava i regirava llibres i volums. Als diccionaris, però, no hi tenia accés, perquè els diccionaris estaven en un prestatge tancat amb clau.

Els capellans els tenien a resguard dels alumnes, no fos cas que sentissin interès per conèixer el significat de paraules que no calia conèixer.

La posició del TERMCAT és radicalment oposada a la que mostraven els bons religiosos de l'escola de Sender. Certament, aquesta posició té també riscs: els criteris es poden aplicar malament. I, aplicant els criteris correctament, sovint hi pot haver més d'una possibilitat adequada. Però la llengua és una cosa viva i un producte col·lectiu. No hem de tenir por de rectificar si un terme ben ideat queda bandejat per l'èxit d'un altre terme també ben format.

6. Final

La terminologia és una realitat viva. Els termes neixen en una llengua, es traslladen a una altra, canvien de forma.

L'escriptor francès Erik Orsenna, en el llibre

La gramàtica és una dolça cançó, narra la història següent. Una nena, Johana, i el seu germà Thomas, que han anat a parar en una illa després d'un naufragi, són acompanyats per un dels habitants del lloc, el Sr. Henri, a dalt d'un turó, des d'on veuen el més estrany i alegre dels espectacles. Al fons de la vall hi descobreixen una ciutat, però és una ciutat en la qual no hi ha persones; només paraules. És la ciutat de les paraules. El Sr. Henri els explica:

Un bon dia, a la nostra illa, les paraules es van revoltar. D'això fa molt de temps, a principis de segle. Jo acabava de néixer. Un matí les paraules es van negar a continuar la seva vida d'escla-

ves. Un matí van deixar d'acceptar que les citessin a qualsevol hora, sense cap respecte, i després les rebutgessin i les tornessin al silenci. No van poder suportar més la boca dels humans. Llavors van fugir. Van buscar un refugi, un país per a viure-hi elles soles, lluny de les boques repugnants. I van arribar aquí, una antiga ciutat minera abandonada. I s'hi van instal·lar.

Fins aquí la narració d'Orsenna. Nosaltres podríem fer continuar la història i imaginar-nos que la llengua catalana viu a la ciutat de les paraules, on ocupa una casa modesta però digna. Està oberta als mots que corren i transiten pels carrers i que fan bullir la ciutat. Els permet d'entrar a casa seva i els acull amablement. Però els demana que facin un petit gest: que quan entrin a casa es vulguin posar un vestit còmode que els farà més fàcil d'habitar-hi. L'amatent cap de protocol que rep els mots de la ciutat de les paraules i els indica quin és el vestit que més els escau per a entrar a la casa de la llengua catalana és una dolça noia que es diu TERMCAT.

Que continuï fent aquesta bonica tasca per molts anys! ♦

REFERÈNCIES

FABRA, Pompeu (1932): *Diccionari general de la llengua catalana*, Barcelona, EDHASA.

ORSENN, Erik (2004): *La gramàtica és una dolça cançó*, traducció de Jordi Espinet, Barcelona, Proa.

TERMCAT (1990): *Manlleus i calcs lingüístics en els treballs de terminologia catalana*, Barcelona, TERMCAT.

TERMCAT (1992): *Formació del plural dels manlleus*, Barcelona, TERMCAT.

TERMCAT (2005): *Manlleus i calcs lingüístics en terminologia*, Vic/Barcelona, Eumo Editorial / TERMCAT.

Nòtula

Un apòleg

- La Mercè, fa dies que no veig.
- Quina, Mercè?
- (amb un punt d'irritació) És igual, això!

Aquest brevíssim apòleg, a més de la lliçó moral sobre l'absurditat de la conducta humana, pretén d'il·lustrar sobre l'ús de la coma davant les aposicions. ♦ A.J.